

асимиляторската политика по време на османското робство, ясно е, че оная част от източнородопското население, която е била насилена да приеме исляма, е направила това формално, външно, като дълбоко в душите са се запазили основните християнски вярвания и представи. А наличието на апокрифно-богомилски мотиви и епизоди във фолклорната проза е свидетелство за разпространението на християнски религиозни еретически учения в областта. Що се отнася до влиянието на арабската легенда, тя е извън ортодоксалния ислям и пътят на нейното проникване е същият, както и на останалите апокрифи: богомилите са способствали особено много за „разпространението на така наречените апокрифни творения. . . творения свои и чужди, нагодени повече или по-малко в дуалистична догматика и цели“³⁴. И още — при изследването на фолклора на ислямизираното население не бива да се нарушава един основен методологически принцип: да не се смесва арабската култура с културата на нашите поробители³⁵. Като се има предвид близостта на Византия, откъдето главно са прониквали апокрифните съчинения в България, логично е да се допусне, че в Родопската област те са намирали благодатна почва да пуснат корени, а оттам да се подпомогне и разпространението на богомилството. По-късно, с нашествието на турците вероятно една част от богомилите по една или друга причина възприемат исляма, но не в неговия ортодоксален вид (сунитския ислям), а бекташизма — своеобразна секта, която имала по-свободно, веротърпимо отношение към християнството, своеобразен „мост при прехода от християнството към ортодоксалния ислям“³⁶. Такъв е примерът с торбешите в Македония³⁷. Трудно е да се повярва (дори бих казал невъзможно) апокрифните мотиви и епизоди да са проникнали в Източните Родопи с натрапването на исляма, дори в сектантския му вид. Тук явно трябва да се търси синкретизъм, при който външното изповядване на исляма сред част от родопското население се съчетава с тачене на старите вярвания и обичаи, характерен за криптохристиянството в България³⁸. Приведените примери са още едно доказателство за съществуването на общност и на религиозния живот, и на фолклорната култура, а не на общи елементи в културата на българите-християни и българите мохамедани³⁹, локализирано в източнородопската област.

ЗНАЕЛ ЛИ Е ВАЗОВ АНГЛИЙСКИ?

СИДЕР ФЛОРИН

„Поетите се учат от поети.“

(Джордж Райландс —

„Шекспир-поетът“)

*„Подражанието е третият рекви-
зит на поета.“*

(Бен Джонсън)

Естествено темата ми не е точно тази — дали дядо Вазов е знаел или поне ползувал английски. Затова тука трябва да се отбия малко настрана, за да стигна до избраните от мен заглавие и епиграфи

³⁴ Иванов, Й. Цит. съч., с. 48.

³⁵ Живков, Т. Ив. Етнокултурни аспекти на възродителния процес.—В: Проблеми на развитието на българската народност и нация. С., 1988, с. 141.

³⁶ Димитров, Стр. Някои проблеми на етническите и ислямизационните процеси в българските земи през XV—XVII в. — В: Проблеми на развитието на българската народност и нация. С., 1988, 44.

³⁷ Иванов, Й. Цит. съч., с. 36.

³⁸ Срв. Димитров, Стр. Скритото християнство и ислямизационните процеси в османската жвава. — Исторически преглед, 1987, бр. 3, 18—33.

³⁹ Срв. Живков, Т. Ив. Цит. съч., с. 137.

на следващите бележки. Защото изглежда, че все пак е прихванал нещичко от този език или някой му е помагал. Интересувал се е, попрочитал, разказвали са му или са му прочитали едно-друго от английската и американската поезия, в това число и „Песен за Хайауата“ от Лонгфелоу. Но дали е било така?

В края на 40-те и началото на 50-те години правих опити да превеждам български стихотворения на английски, а дори се осмелявах да публикувам зрели-недозрели плодове на опитите си. Исках да докажа, че в подобни преводи може да се запази и българското стихосложение (прозодия).

По онова време, доколкото ми бе известно, преведено на английски е имало само началото на „Кървава песен“ от Пенчо Славейков (във връзка с предлагането му за Нобелова премия), а доста по-късно — няколко народни песни, преведени от Рувим Маркам в книгата му „Meet Bulgaria“ („Запознайте се с България“); по-после се научих и за Ботевото „На прощаване“, преведено от Елизабет Минкова, майката на проф. Марко Минков.

Първият мой стихотворен превод на английски беше Вазовото „Когато бях овчарче“ (1946). След това се замъчих над „Де е България?“, пак от Вазов.

Началният стих „Питат ли ме де зората. . .“ ми се удаде съвсем лесно — „If they ask me where the sunlight. . .“ — и аз не се замислих защо. Обаче ми прозвуча и някак твърде познат, като повторение на нещо много пъти чуто и казвано. И пак, без да зная защо, промених глагола „ask“ на „query“. Този превод, добър или лош, излезе в сп. „Free Bulgaria“ (1947).

Горе-долу по същото време бях започнал да посвещавам крадени минути на споменатата по-горе поема на Лонгфелоу „Песни за Хайауата“ — една още ученическа мечта. Съвършено ненадейно за самия себе си един ден съпоставих моя английски превод на първия стих от Вазовото стихотворение с моя български превод също на първия стих от поемата на Лонгфелоу, който на свой ред дума по дума съпада с английския си първообраз:

1. (Превод) — If they query where the sunlight. . .

(Оригинал) — Питате ли де зората. . .

2. (Превод) — Питате ли откъде са. . .

(Оригинал) — Should you ask me whence these stories. . .

Мога с чиста съвест да отрека всякакво подражание от моя страна: и двата стиха са мой превод и, колкото да е чудно, двата напълно се покриват по много външни и вътрешни показатели с оригиналния текст.

Това ме накара да разширя границите на съпоставянето до встъпителните петнадесет стиха от „Хайауата“ и първите четири строфи от „Де е България?“ — шестнадесет стиха.

Питат ли ме де зората
ме й огряла първи път,
питат ли ме де й земята
Що най любя на светът,

тамо де се възвишава
горда Стара планина,
де Марица тихо шава
из Тракийска равнина,

тамо, аз ще отговоря
де се белий Дунав лей,
де от изток Черно море
се бунтува и светлей,

там, де Вардар през полята
мътен лей се и шуми,
де на Рила грей главата
и при охридски вълни. . .

Should you ask me, whence these stories,
Whence these legends and traditions,
with the odours of the forest,
With the dew and damp of meadows,
With the curling smoke of wigwams,
With the rushing of great rivers,
With their frequent repetitions,
With their wild reverberations,
As of thunder in the mountains?

Питате ли „Откъде са
тези приказки, легенди,
с мирис сладък на дъбрави,
с росна влага на ливади,
с пушек синкав над вигвами,
с тътен на реки широки,
с отгласите им неспирни,
със стихийния им ехот
като гръм на планината?“

I should answer, I should tell you.
„From the forests and the prairies,
From the great lakes of the Northland,
From the land of the Ojibways
From the land of the Dacothas,
From the mountains and the fenlands. . .

Ще отвърна, ще ви кажа:
От горите, равнините,
езера на Север мрачен,
от страната на Оджибуей,
от страната на Дакоти,
от скалите, от блатата. . .¹

Ще започна преди всичко с един всеизвестен факт: с абсолютна достоверност се знае, че за написването на поемата си „Песен за Хайауата“ (1855) Лонгфелоу е използвал ритъма и размера на финландския народен епос „Калевала“. Ала тука, със също такава сигурност се осмелявам да твърдя, че строежът на Вазовото стихотворение (1876 г.) повтаря, *случайно или не (?)*, строежа на „Хайауата“. Никаква пряка връзка между Вазов и финландския епос според мен не може да съществува.

От данните за живота на Вазов узнаваме, че в 1870 г. той отишъл в Румъния, където общувал с личните представители на интелигенцията сред българската емиграция. След завръщането си една година (1872) бил учител по българска история в сегашния Свиленград, а после работил като преводач от и на френски в немската компания, която строила железопътната линия Перник—София, и неминуемо имал връзки с интелигентни чужденци. Не е изключено между тях да е имало хора запознати и интересувани се и от поезия, а защо не и от Лонгфелоу, толкова повече понеже „Хайауата“ е бил вече преведен на немски от Фрайлиграт, личен приятел на Лонгфелоу, който най-строго спазил всички отличителни черти на първообраза. Естествено това са само предположения.

Разбира се, за никаква връзка с прекрасния руски превод от Иван Бунин не може да става и дума (ние винаги сме склонни да търсим нещо такова!), защото той излиза чак в 1896 г., двадесет години след Вазовото стихотворение. Обаче тъкмо Бунин в предговора към своя превод пише: „В Русия „Песен за Хайауата“ е още малко позната. Д. Л. Михайловски е превел² сухо и с пропуски само няколко глави, като е променил значително формата и тона на първообраза (курсивът мой — С. Ф.). Ала да се намери у нас преводът на Михайловски се оказва неосъществимо, а освен това руската граматика и възможностите на руския език като че ли не са позволили и на големия поет И. Бунин толкова години по късно да запази някои особености на американския епос, в частност анафората³, в описателната част

Тука ще сравня творбата на Вазов *само* с встъплението на Лонгфелоу и ще проследя почти изключително външните им белези. Общо в тематиката си те са сходни може би единствено с присъствието на етнически и исторически черти и с описателността си като отличителен белег. И още нещо — със своя, бих казал, възвишен, леко тържествен тон, който ги доближава до звученето на ода: Лонгфелоу възпява със замах хубостите на североамериканските простори, а Вазов с не по-малък възторг рисува любимото си отечество.

Но и това не е малко. А в двете стихотворения виждаме сходен, да не кажа съвсем еднакъв, мисловен поток, излял се по един и същи начин:

1. Въвеждащ въпрос — обръщение към читателя или слушателя;
2. Отговор на въпроса — дословно еднакво обещание да разкаже;

3. Описателно изброяване, натрупване на отделни образи, при което Вазов за разлика от Лонгфелоу вилита и исторически елемент.

Въвеждащият въпрос, дал повод за тези бележки, аз вече съпоставих в самото начало.

Отговорът-обещание, също еднакъв у двамата, е: у Лонгфелоу (ориг.) — I should answer, I should tell you. . .

¹ Българският текст е взет от моя превод на поемата. С., Народна култура, 1979.

² Този превод бил направен в 1868—1869 г.

³ Анафора (гр.) — според речниците стилна фигура, при която се повтарят една и съща дума или думи, синтактични форми или звукове в началото на няколко последователни стихове или изречения. Тъкмо запазването на анафората на руски се е оказало невъзможно, поради налагащите се безпредложни вадежици форми.

(бълг.) — Ще отвърна, ще ви кажа. . . А у Вазов е безкрайно познатото на всички ни:

— Тамо, аз ще отговоря.

Непосредствено след обещанието започва самият отговор, предшествуван във всеки стих от анафора или повторението.

Тази анафора от своя страна подчертава ритъма, мелодиката, както прави това лейтмотивът в музикална композиция, споява отделните образи ведно и придава еднакво звучене на двете стихотворения.

Еднаквият въпрос, дословно същият отговор-обещание и равностойното в общи черти продължение, това изреждане на образи с налагащото се на слуха и подсъзнателното, макар и различно повторение-анафора — именно анафора, която не е от най-срещаните стилни фигури в поезията, още повече доближава звуково двете творби.

Самите образи са също различни, това е вярно, но в насочеността им, в тяхната описателност или пейзажност прозира един и същи стремеж — градация. Разминаването настъпва в седемнадесетия стих на „Песен за Хайауата“ с разказа на Науадаха, където Лонгфелоу пристъпва към самия индиански епос.

У Вазов има нещо съвсем друго. След кратка историческа реминисценция в осмото четиристишие, с възклицанието „Българийо, драга, мила. . .“ в началото на деветата и до края на дванадесетата строфа той преминава към истински аподеоз, все още с отгласа на анафората „тамо дето“ и въвежда втора анафора „твоюта“.

Както казах, в случая не са интересни самите думи, нито съдържанието на въпроса и отговора (което впрочем е свършено еднакво), нито същността на описанието, нито крайната цел на творбата, а похватът (дали да не го нарека „моделът“?), използван от разказвача: *начинът* на изказването, различен у двамата и все пак еднакъв — основата е същата (или почти същата), а вътъкът различен.

Да хвърлим поглед на чисто техническата страна, където има известни разлики.

Поемата на Лонгфелоу е астрофична, цялата в бял стих, макар авторът да е писал много произведения с пълна рима (види се, белият стих е бил по-подходящ за формата на народен епос) и е издържана в правилен четиристъпен хорей, — явно поетът е държал най-много на ритъма.

Вазов е написал стихотворението си също в четиристъпен хорей, обаче с богата кръстосана рима (бели стихове не можах да открия у него изобщо никъде, освен ако съм пропуснал нещо) и е разделил текста на четиристишия; при това е скъсил крайната *неударена* сричка на последния хорей във втория и четвъртия стих. Тази промяна почти не се забелязва именно благодарение на останалата *ударена* сричка, подсилена от пълнозвучната рима.

Ако се върнем отново към анафората, у Лонгфелоу с предлога *with* („със“) започват шест стиха, а после други пет с *from* („от“), и целият период от петнадесет стиха представлява от себе си само две изречения. У Вазов анафората не е съвсем пълнословна — тя е малко разнообразна, но с едно и също съдържание: *тамо, там де се, там де, де се*. Обаче ние не забелязваме тази разлика и ги възприемаме като пълно повторение на седем места. Пък и всъщност аритметиката и абсолютната звукова точност тука не са важни — важен е строежът като такъв.

За трети път вече, струва ми се, трябва да наблегна, че намеквам не за някакво подражание, а по-скоро за известно влияние. Може то да е било съвсем подсъзнателно, но неволно ми напомня думите на Джордж Райландс (. . .), автора на „Шекспир поетът“ и на високо ерудирания драматург и приятел на Шекспир — Бен Джонсън (1573—1637). Първият е казал „Поетите се учат от поети“, а вторият — „Подражанието е третият реквизит на поета. Не като на същество, което поглъща, каквото поема, неусвояно, сурово и несмляно, а се храни ненаситно и има стомах, който го смилва, отделя едно от друго и превръща всички в храна“.

Така и Вазов, който за нас в никакъв случай не е по-малък от Лонгфелоу и положително е изиграл много по-голяма роля в нашата литература, в културния ни и обществен, ако щете дори и политическия живот, отколкото Лонгфелоу в САЩ, е смял направилото му впечатление въстание от „Песен за Хайауата“ и е придал на „Де е България?“ свой, вазовски облик. Обаче дълбоко отдолу, в субстрата или може би ще е по-добре да кажа в скелета, е останало нещо, което натрапва мисълта за Лонгфелоу.

Много открития и изобретения са били направени горе-долу едновременно от различни лица в различни части на света; много книги са били написани на една и съща тема, твърде много хора са прибегвали до едни и същи похвати в работата си. Но тука думата е за двама поети от две далечни една от друга страни. Двадесет години, след като първият е написал поемата си, вторият, без да знае неговия език или нещо по-подробно за неговата творба (поне така изглежда), се е спрял на същата конфигурация от образи и синтактични единици, за да ги възпроизведе в свое стихотворение, различно по вътрешно съдържание и изразени мисли. Защото Вазов е написал творба, която си прилича с творбата на Лонгфелоу не в отделни изречения, образи и намерения, а по външни черти и образност като общ похват.

Не! Ясно е, че Вазов не е знаел английски. Това не е споменато от никой изследовател на живота и творчеството му, нито в каталога на по-сетнешната му лична библиотека има произведения на Лонгфелоу на кой да е език. Ала отгласът на чутата, разказаната или обсъждана някога преди 1876 г. творба на Лонгфелоу трябва да е останал — ще го кажа — като зрънце в подсъзнанието на нашия поет и един ден похълнал възроден на друга почва, в друг климат, в съвсем ново и различно стихотворение, обаче с твърде много общи черти. . .

Не вярвам да е просто съпадение.

ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА КНИГА ЗА ЛАТИНСКА АМЕРИКА

РУМЕН СТОЯНОВ

Българо-бразилските културни връзки, макар и несистемни и далече под действителните възможности и интереси на двата народа, вече имат своята история. Все още неизследвана, тя крие много повече приятни изненади, отколкото човек предполага. За да не бъде голословен, ще спомена само най-неочаквания от цяла редица факти: в бразилския португалски език трайно са влезли български думи. Те ще бъдат предмет на друга статия, а сега да обърнем поглед към книжовната област. През 1923 г., т. е. преди повече от шестдесет години, в София излиза едно произведение, посветено на Бразилия. Това е първата българска книга за огромната страна, и тя е озаглавена „Към Екватора“. А подзаглавието доуточнява: „На световното изложение в Рио де Жанейро, Бразилия — Южна Америка“. Автор е Стоян Омарчевски, тогавашен министър на народното просвещение в кабинета на Александър Стамболийски. Това е първото българско правителство, насочило своята политика към Латинска Америка. Ще си позволя малко отклонение, за да кажа, че именно правителството на БЗНС установява по свой почин консулски връзки между България и Бразилия през 1922 г. Бразилия е първата латиноамериканска държава, влязла в консулски отношения с България (през 1934 г. биват установени и дипломатически). Почти петдесет години по-късно, през 1972 г., в Рио де Жанейро известната графиня Перейра Корлейру разправяше, че пази снимки на Александър Стамболийски с нейния съпруг, посетил българския министър-председател по повод подписването на консулската спогодба. Тия снимки, непознати в България, както и други материали, отнасящи се до това събитие, представляват несъмнен интерес за историята на БЗНС и на България и би било хубаво, ако поне копия от тях бъдат издирени. За съжаление моите усилия както в Бразилия, така и у нас останаха напрасни.

Видяна жанрово, „Към Екватора“ е смесица от пътепис, дипломатически отчет и икономическа статия. Нека подминем пътеписното, защото не в него е значението на тая книга. Тя съдържа 168 страници, разделени на шест части, а те на глави, чиито заглавия сочат какво е привлякло в Бразилия вниманието на българина. Първата част е наречена „От Париж за Бордо към Екватора“ (с глави „Стогодишнината на бразилската независимост“, „Какво представлява от себе си Световното изложение“ и „Сан Пауло“). Най-кратка, четири страници, е втората — „Връщане към България“, а най-обширна — третата — „Бра-